

Dotykanie tabu, czyli o akcie przeżycia i przeżywania przeszłości w kontekście filmu Artura Żmijewskiego

80046.[1]

Motto zajęć:

Tatuaż oznaczał zmianę tożsamości, upośledzenie lub nawet zerwanie identyfikacji z samym sobą, z własną przeszłością. Tatuaż był elementem prania mózgu...[2]

Opracował:

Mariusz Widawski

Czas:

2 godziny lekcyjne (po projekcji filmu)

Treści nauczania zgodne z podstawą programową: IV etap edukacyjny: uczeń odbiera teksty kultury i wykorzystuje informacje w nich zawarte, z uwzględnieniem specyfiki medium, w którym są przekazywane; analizuje temat dzieła oraz treści i formę w kontekście jego różnych funkcji oraz dostrzega i nazywa związek między dziełem a sytuacją społeczno-historyczną, w której powstało.

Pytanie kluczowe:

W jaki sposób współczesna sztuka audiowizualna wskazuje na konsekwencje przeszłości determinujące teraźniejszość?

Cele lekcji:

Po zajęciach uczeń będzie umiał:

- wykorzystać różne teksty kultury (w tym film) do interpretacji i przedstawienia własnego poglądu na temat: ludzkiej pamięci, jej wpływu na teraźniejszość, przeżycia i przeżywania przeszłości przez funkcjonowanie postpamięci, konformizmu, moralnych i etycznych granic twórcy dzieła sztuki;
- dokonać analizy i interpretacji świata przedstawionego w filmie;
- zinterpretować dzieło filmowe z uwzględnieniem konkretnych zagadnień;
- sformułować i przedstawić argumenty przekonujące do własnej interpretacji filmu;
- analizować i interpretować motywy ludzkich działań;
- nazywać stany emocjonalne i psychiczne postaci filmowych, interpretując ich przyczyny;
- dokonywać głębszych, złożonych i syntetycznych refleksji na temat ludzkiego życia zdeterminowanego przez przeszłość, która „aktualizowana”, staje się postpamięcią – historyczną traumą.

Metody pracy:

- burza mózgów
- dyskusja
- dyskusja kierowana
- ukierunkowana praca z tekstem publicystycznym
- praca z dziełem filmowym

- praca w grupach
- praca zespołowa
- analiza filmu, tekstu publicystycznego.

Materiały pomocnicze:

- film Artura Żmijewskiego 80064 (film dostępny online na stronie Filмотeki Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie: <http://artmuseum.pl/filmoteka/?l=0&id=1372>);
- karty pracy nr 1;
- załączniki nr 1-2.

Pojęcia kluczowe:

katharsis, uczucia, emocje, wartościowanie, film jako dzieło sztuki, filmowa rzeczywistość, świat przedstawiony filmu, filmowa forma obrazu, dossier filmowego bohatera, retrospekcja, obóz koncentracyjny w Oświęcimiu, „przeżytnik”, ocalony, konformizm, pamięć, „drzwi pamięci”, postpamięć, artysta, akt twórczy, „dotykanie tabu”, „otwarcie na innego”, tatuaż, body art., motto, idea, sztuka audiowizualna.

Uwagi:

- Zajęcia powinny być przeprowadzone bezpośrednio po obejrzeniu filmu.
- Poinformuj uczniów, iż celem dwugodzinnych zajęć będzie ukierunkowana motywami tematycznymi/ problemowymi analiza i interpretacja obrazu filmowego 80046 Artura Żmijewskiego.

Przebieg lekcji:

Motyw I. Katharsis, czyli rozmowa po filmie o uczuciach filmem wywołanych.

Idea.

Artysta prowokuje pewne sytuacje, wymyśla wstęp do niecodziennych okoliczności i śledzi z kamerą to, co się wydarza.[3]

1. Zapropnuj uczniom rozmowę o uczuciach, emocjach i doznaniach wywołanych podczas projekcji i po projekcji filmu A. Żmijewskiego, zadając, np. takie pytania:

- a) Co czułam/ czułem w czasie oglądania filmu?
- b) Co czuję teraz, kilka chwil po zakończonej projekcji filmu?
- c) Zapisuj wymieniane przez uczniów nazywane i jednocześnie wartościowane uczucia.

2. Poproś uczniów o swobodne, niewymuszone, dobrowolne i autentyczne wypowiedzi, w których uczucia są nazywane i, być może, wartościowane (burza mózgów).

3. Wskaż na pojęcie „katharsis” (w aspekcie psychologicznym), dokonując podsumowania, syntezy części lekcji poświęconej rozmowie o uczuciach wywołanych doświadczeniem filmu jako dzieła sztuki.

Motyw II. W świecie filmowej rzeczywistości, czyli co jest dane widzowi bezpośrednio.

Idea.

Szło mi o taki akt pamięci, który jest poparty prawdziwym bólem, o powrót, o renowację pamięci, poprzez powtórzenie wydarzenia z tamtego, odległego czasu. Tym powtórzonym wydarzeniem jest tutaj tatuowanie numeru obozowego.[4]

1. Poinformuj uczniów, że kolejnym etapem pracy nad filmem 80064 będzie nazwanie i opisanie tego, co jest dane widzowi bezpośrednio, czyli gromadzenie i opracowanie informacji o świecie przedstawionym obrazu filmowego.

2. Zapisz na tablicy zagadnienia, które uczniowie podzieleni na grupy, poddadzą analizie (karta pracy nr 1).

3. Poproś uczniów o przedstawienie efektów swojej grupowej pracy na forum klasy, a następnie poleć im wspólne opracowanie obrazu filmowej rzeczywistości (notatka w dowolnej formie) jako wynik syntezy i uogólnienia zaprezentowanych wyników prac poszczególnych zespołów.

Motyw III. Film mówi, ale o czym mówi i jak mówi?

Idea.

Kamera miała zarejestrować zaaranżowany przez artystę proces odnowienia tego numeru we współczesnym studiu tatuażu. Stary człowiek, który najpierw zgodził się na zabieg, zaczyna się jednak wycofywać, nabiera wątpliwości, może po prostu boi się wracać do traumy sprzed kilkudziesięciu lat. W końcu ulega brutalnej perswazji artysty – obozowy numer znów zostaje wytatuowany na ręce więźnia...[5]

1. Poinformuj uczniów, iż na tym etapie lekcji przyglądną się bliżej tematom/ problemom w tym filmie i poprzez ten film poruszanych, a wymagającym omówienie i zrozumienia.
2. Zapytaj uczniów, jakie problemy i zagadnienia film Żmijewskiego porusza/ podejmuje, do czego prowokuje, do czego skłania, a może nakłania. Zapisuj na tablicy zaproponowane przez uczniów hasła tematyczne/ problemowe.

Uzupełnij te uczniowskie propozycje swoimi i tym sposobem zostanie opracowany „Zestaw/ wykaz tematów/ problemów/ zagadnień koniecznych do zanalizowania i zinterpretowania w związku z filmem 80046”.

Poniżej zaproponowałem tematy, które mogą być analizowane i interpretowane albo w formule pracy całego zespołu klasowego, albo w formule pracy uczniów w grupach:

Temat 1. „Przemytnik”[6], czyli ten, który przeżył.

Temat 2. Konformizm jako wynik przetrwania w „czasach nieprzetrwania”.

Temat 3. Pamięć, która boli, czyli o otwieraniu „drzwi pamięci”.

Temat 4. Postpamięć: rozumienie i interpretacja pamięci.

Temat 5. Artysta: moralista, czy inżynier – eksperymentator? Granice etyczne i moralne w akcie twórczym (w dziele sztuki).

Uwaga! Każdy z tematów może stanowić przyczynek do dyskusji „sprowokowanej” obrazem A. Żmijewskiego.

Motyw IV. Istota i sens filmowego dzieła w artystycznej formie wyrażone.

Idea.

Film 80064 to eksperyment na pograniczu body art, ale także wejścia w historię, zarówno w historię osobistą Twego bohatera, Józefa Tarnawy, więźnia obozu, jak i w historię europejską, na jej tragiczną kartę.[7]

1. Zapisz na tablicy temat lekcji i jego motto, a następnie rozdaj uczniom fragment tekstu Porozmawiajmy o „80064”, prosząc o uważną jego lekturę (załącznik nr 2).
2. Poproś uczniów o odniesienie się zarówno do tematu lekcji, jak i filmu 80064 w kontekście przeczytanego tekstu ze szczególnym zaakcentowaniem pojęć: „dotykanie tabu”, „otwarcie na inne”, „tatuaż”, „body art”. Dyskusja ukierunkowana.
3. Zaproponuj uczniom kolejny tekst do przeczytania (Komentarz do filmu 80064) i poproś, by w czasie jego lektury w sposób szczególny zwrócili na aspekt przeszłości zapisanej w ludzkiej pamięci w kontekście jej rozumienia i zrozumienia ujętego w temacie lekcji (załącznik nr 3).
4. Odwołaj się do pytania kluczowego lekcji, prosząc uczniów, by określili, jakimi sposobami

współczesne sztuki audiowizualne dokonują wiwisekcji, wskazując na jednostkowe i społeczne skutki i konsekwencje przeszłości, która determinuje teraźniejszość w kontekście obejrzanego i omówionego filmu Artura Żmijewskiego. Podsumowanie i dopełnienie zajęć.

Praca domowa:

Za wszelką cenę chcemy zatrzymać pamięć ofiar – tych, którzy powoli odchodzą. Ale każda próba zatrzymania tej pamięci, zebrania wspomnień, będzie wiązała się z ponownie odtwarzanym bólem tych, których trauma dotyczy bezpośrednio. Wspomnienia bołą, boli ich przywoływanie...[8] Dotyk tabu, czyli o zatrzymaniu pamięci, która boli. Esej.

Materiały pomocnicze:

Załącznik 1

Karta pracy

1. Kiedy i gdzie, czyli w jakiej czasoprzestrzeni dzieją się zdarzenia kamerą filmową zapisane? (filmowe „tu i teraz”)

.....
.....
.....

2. Kim są bohaterowie, którzy w tym filmowym obrazie występują? (role w filmie pełnione/ odgrywane)

.....
.....
.....

3. Co wiemy o głównym bohaterze tego filmu? (dossier filmowego bohatera)

.....
.....
.....

4. Jaka jest kompozycja filmu? (opisane jednostki kompozycyjne wyodrębnione czasem i przestrzenią zdarzeń wspominanych („tam i kiedyś”) i przedstawionych („tu i teraz”):

a) w świecie oświęcimskiego obozu koncentracyjnego (retrospekcja);

.....
.....

b) obozowy numer – w gabinecie tatuażu (perswazja w zderzeniu z asertywnością);

.....
.....

c) „renowacja” obozowego numeru (czynność „odświeżania” obozowego numeru);

.....
.....

d) „po zabiegu” (refleksyjność i emocjonalność tej sceny).

.....
.....

Załącznik 2

Wywiad

Agata Araszkiewicz. Twoja sztuka często bywa określana "dotykaniem tabu". W tym "otwarcu na innego" najważniejsze u Ciebie jest ryzyko i to, że granice rzeczywistości są arbitralne. Film 80064 to eksperyment na pograniczu body art, ale także wejścia w historię, zarówno w historię osobistą Twego bohatera, Józefa Tarnawy, więźnia obozu, jak i w historię europejską, na jej tragiczną kartę. Tatuaz oznaczał całkowitą dehumanizację i stanie się numerem w machinie Zagłady. Bardziej niż w innych pracach stajesz twarzą w twarz z przemocą. No właśnie - nie da się uniknąć tego pytania oglądając film - czy gest ponownego wytatuowania numeru jest dla Ciebie powtórzeniem czy uchYLENIEM przemocy?

Artur Żmijewski. Jest powtórzeniem przemocą, a były więzień ponownie jej ulega. To jest przemoc - skromna, ale wyrazista. Krótka rozmowa, podniesiony głos, wystarczyły by ten człowiek pozwolił ponownie się uprzedmiotowić, zinwentaryzować za pomocą numeru.

"Tatuaz oznaczał całkowitą dehumanizację..." - nazwałbym to precyzyjniej: tatuaz oznaczał zmianę tożsamości, upośledzenie lub nawet zerwanie identyfikacji z samym sobą, z własną przeszłością. Tatuaz był elementem prania mózgu, jakiemu poddawano więźniów. Takie pranie mózgu robiono również ludziom zamkniętym w gettach. Już nie byli obywatelami - byli żydami przez małe ż. Niemieccy żołnierze zwracali się do dowolnej osoby tak samo - per "żydzie". To jest element możliwego do nazwania mechanizmu psychologicznego terroru. Jest się zaliczonym do homogenicznej grupy odrzuconych, zarażonych. Naziści z premedytacją stosowali strategię psychomanipulacji, aby pozbawić ludzi woli istnienia.

[Porozmawiajmy o „80064”. Dialog Agatą Araszkiewicz i Arturem Żmijewskim.
<http://www.obieg.pl/rozmowy/5691>. [23 grudnia 2012].]

Załącznik 3

I Bohater tego filmu był więźniem Auschwitz. Był to chyba jedyny nazistowski obóz zagłady, w którym tatuowano więźniom numery. Władzom obozu chodziło o łatwe zidentyfikowanie więźnia w przypadku jego ucieczki i pojmania. Oczywiście celem tatuowania był również terror - pozbawienie tożsamości, deprivacja. Wszystko to wydarzyło się już bardzo dawno. Naoczni świadkowie są dziś bardzo starymi ludźmi. Bohater filmu ma 92 lata. I pamięć o tych wydarzeniach przygasa, zamiera. Szło mi w tym filmie o pamięć, ale o pamięć mocniejszą, niż odnawianą czytaniem wspomnień więźniów Auschwitz. Szło mi o taki akt pamięci, który jest poparty prawdziwym bólem, o powrót, o renowację pamięci, poprzez powtórzenie wydarzenia z tamtego, odległego czasu. Tym powtórzonym wydarzeniem jest tutaj tatuowanie numeru obozowego. Robiąc ten film/eksperyment z pamięcią, liczyłem na to, że pod wpływem tatuowania otworzą się "drzwi pamięci". Że nastąpi w tym człowieku jakaś erupcja wspomnień, wyobrażeń z tamtego czasu, potok słów opisujących bolesną przeszłość. Tak się jednak nie stało. Stała się za to inna ciekawa rzecz. W filmie pada takie pytanie: "Czy pan czuł odruch buntu, protestu wobec tego, jak pana traktowano w Auschwitz?" I pada odpowiedź: "Co, protest? Jaki protest?! Dostosować się, starać się przeżyć". A więc warunkiem przeżycia w Auschwitz był skrajny konformizm, wymuszony przez skrajnie restrykcyjne, opresyjne warunki. I tutaj w tym filmie powtarza się taki akt konformizmu, zgody, podporządkowania. Bohater zgadza się na ponowne

tatuowanie numeru obozowego. Trochę się wcześniej buntuje, kłóci się, ale ulega i ponownie staje się ofiarą. Zatem jest to odnowienie wydarzenia, restauracja wydarzenia. On się również zgadza w tym akcie konformizmu, żeby go traktować przedmiotowo. Potraktować go jak mebel, który wymaga renowacji.

II Ludzie z numerami, naoczni świadkowie, widzowie/uczestnicy, obarczeni pamięcią... rozsypującą się już dziś pamięcią. To przecież starcy mający po 80, 90 lat. Więźniowie Auschwitz po 60 latach pamiętają szczątki, strzępy, przeinaczone i zdeformowane, dalekie od wierności zdarzeniom. Oni stoją już na progu rozkojarzenia, rozpadu i zagłady pamięci. Zostały fragmenty, rozbłyśki obrazów, zlepki, ciągi ocalałych wątków. I z tego wszystkiego oni wciąż na nowo tworzą swoją narrację, której jesteśmy słuchaczami, widzami tej panoramy zagłady. Wiem, że ich opowieści są uszkodzone, z powodu wieku tych ludzi i z powodu ich strachu przed unicestwieniem, który wytarł wiele zdarzeń, tak jak "niepamięć powypadkowa" wymazuje pamięć o skrajnym bólu, uszkodzeniu ciała, o okolicznościach wypadku. A zatem opowieści ocalańców są "skonstruowane", a sami świadkowie części wydarzeń nie potrafią odtworzyć - pamięć o nich ukryła się przed nimi samymi. Schowana jest też i inna rzecz - emocje. Emocje z czasu zagłady, emocje świadka są w nich zatrzaśnięte - ich wydobyć i ujawnienie to może większe świadectwo, niż słowo, mocniejsze niż tekst - to niezbity dowód okrucieństwa przeszłych wydarzeń, a dla nas widzów, również spektakl dziejącej się historii, historii, która żyje w człowieku i może wypłynąć z niego jak, krzyk, strach, płacz, westchnienie, powracające przerażenie i żal. To historia inna, niż opisana słowem. To historia, która może naprawdę ranić - a najmniej bezpieczny jest sam świadek. Ale takie świadectwo jest nieodparte, agresywne, penetruje emocje samego widza tak, jak ból penetruje ciało. Obudzenie takich wspomnień było moim zamiarem i dlatego poprosiłem byłego więźnia Auschwitz o zgodę na ponowne tatuowanie numeru. To był wehikuł czasu, narzędzie podróży do tamtego świata. Wzmocnienie przekazu, intensyfikacja doznań, eskalacja i powrót, regres, ruch wsteczny, inwolucja - ponowne zniewolenie. To bezwzględne działanie - bezwzględne jak tamta historia, jak obóz, jak tamten świat. Bezwzględne jak nasza współczesna historia. Świat nie ma limitów, choć chcielibyśmy je zadekretować, ustalić. Więc adekwatność z tym światem wymusza użycie takich bezwzględnych narzędzi... nieczułych. Ból jest częścią świata - on go urzeczywistnia, a nawet uprawdopodobnia. Dlatego wspomnienie strachu powinno być strachem, wspomnienie bólu - bólem. I tak właśnie skonstruowałem wehikuł czasu dla byłego więźnia Auschwitz, z numerem 80064.

[Artur Żmijewski, Komentarz do filmu 80064.

<http://www.obieg.pl/rozmowy/5691>. [23 grudnia 2012].]

[1] Pomysł na temat zajęć zaczerpnąłem, będąc zainspirowanym lekturą Porozmawiajmy o „80064”. Dialog Agatą Araszkiewicz i Arturem Żmijewskim. <http://www.obieg.pl/rozmowy/5691>. [23 grudnia 2012].

2 Op.cit.

[2]

[3] Są to słowa Katarzyny Bojarskiej, które przywołuję za artykułem Agnieszki Sambor Empatia czy inżynieria. <http://tygodnik.onet.pl/33,0,55983,2,artykul.html>. [23 grudnia 2012].

[4] Artur Żmijewski, Komentarz do filmu 80064. <http://www.obieg.pl/rozmowy/5691>. [23 grudnia 2012].

[5] Agnieszka Sambor Empatia czy inżynieria. <http://tygodnik.onet.pl/33,0,55983,3,artykul.html>. [23 grudnia 2012].

[6] Określenia, którego użył Zygmunt Barman, mówiąc o ocalonych „niekiedy za wszelką cenę”. Informację tę przytaczam [za:] Postpamięć u Żmijewskiego <http://strasznasztuka.blox.pl/2007/04/Postpamiec-u-Zmijewskiego.html>. [23 grudnia 2012].

[7] Porozmawiajmy o „80064”. Dialog Agatą Araszkiewicz i Arturem Żmijewskim. <http://www.obieg.pl/rozmowy/5691>. [23 grudnia 2012].

[8] Postpamięć u Żmijewskiego. <http://strasznasztuka.blox.pl/2007/04/Postpamiec-u-Zmijewskiego.html>. [23 grudnia 2012].